

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε. Π. Α. Μ. Κ. Ε. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ "ΦΑΙΔΩΝΑ",

II (*)

Είχε μπροστά του τὸ ἐλεεινὸ θέαμα τοῦ ξεπεσμοῦ τῆς Φυλῆς του: οἱ Σοφιστές, διεισδύοντας παντοῦ, διαλύουν καὶ δηλητηριάζουν μὲ τὸ στενὸ ἀναλυτικὸ τους πνεῦμα τὴ βαθύτερη (καθαρὰ πλαστικὴ) ὑπόσταση τῆς Φυλῆς. Ἡ Ἀθήνα εἶχε γίνει τὸ κέντρο ὅπου ἔρχονταν νὰ ἐπιδειξοῦν τὴ Σοφία τους οἱ διάφοροι «δόκτορες» τῆς ἐποχῆς: οἱ Σοφιστές. Σὲ κανένα ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου δὲ συγκεντρώθηκαν ποτὲ τόσα ἐλαττώματα καὶ τόσα προτερήματα μαζί, πουθενὰ ἄλλοῦ ἢ τὸ λμη τῆς σκέψης ποὺ δὲ σταματᾷ μπρὸς σὲ τίποτα, καὶ δὲ σέβεται τίποτα, δὲ συναντήθηκε μὲ μιὰ τόσο εὐστροφη καὶ λεπτὴ ἐξυπνάδα. Πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν ὑποδέχτηκαν μὲ τόση λαχτάρα τὸ διαλεχτικὸ παίγνιδι ποὺ γίνηκε πραγματικὰ ἢ βᾶση ὄχι μόνο τῆς ἀθηναϊκῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας ὅλων τῶν αἰώνων. Ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς Ζωῆς ἔφτασε στὰ ἀκραῖα ὄρια ποὺ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ φτάσει. Κάθε παράδοση σὲ τὶς ἠθικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ δὲν ἦταν καρπὸς τῆς συνειδητῆς Σκέψης καὶ ποὺ δὲ δικαιωνόταν ἀπὸ τὴ Σκέψη, ὑποβαλλόταν σὲ ἀμείλιχτο ἔλεγχο μὲ τὴ παντοδύναμη αὐτὴ διαλεχτικὴ τὴν ἀγγίζει μὲ τὸ παγερὸ τῆς βλέμμα. (Ἔτσι οἱ Σοφιστές, οἱ πρόδρομοι αὐτοῦ μιᾶς πραγματικῆς καινούργιας ἀλλὰ ἀκαθόριστης ἀκόμα φιλοσοφίας, γκρέμισαν μονομιᾶς ὅλο τὸ μεγαλόπρεπο οἰκοδόμημα ποῦχαν χτίσει ὡς τώρα οἱ Ἕλληνες... Κανεὶς ὁμως, οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ποὺ τόσο τοὺς πολέμησε, δὲν ξεχώρισε, ἀπ' τὴν ἀποθέωση αὐτῆς τῆς λογικῆς, τὸ λυκόφως τῆς παρακμῆς.) Ὁ Ἡρόδοτος ἤδη⁽¹⁾ ἔχει δείξει στοὺς Ἕλληνες τὴ ρευστότητα

τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀνθρώπων, ἢ πίστη στὴν ἀπόλυτη, σταθερὴ ἀξία τῶν παλιῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἔχει διασαλευθῆ, ὁ Ἡράκλειτος δίδασκε τὴν ἀπόλυτη ρευστότητα, τὴν ἀπόλυτη κίνηση ποὺ ὑπάρχει μὲς στὸ φυσικὸ κόσμο, καταλύοντας ἔτσι (ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ «Κρατύλου» 439 B - 440 D) κάθε δυνατότητα τῆς Γνώσεως, ὁ Πρωταγόρας, ἀπηχώντας τὸν κοσμολογικὸ σχετικισμὸ τοῦ Ἡρακλείτου, δίδασκε τὸν ἀπόλυτο ὑποκειμενισμὸ τῆς Γνώσεως μὲ τὸ περίφημο «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος»... «Καὶ γίνηκε τότε, λέει ὁ W. Pater, σὰν τὸ παμφάγο πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου νάχε κατακλύσει ὀλάκερη τὴ ζωὴ ἴσαμε τὶς ἰδέες τῶν ἀνθρώπων, τὶς συγκινήσεις τους καὶ τὴ θέλησή τους.»⁽¹⁾

Τὸ ἐνστικτο εἶχε ἐκφυλιστῆ, πάει ἢ παλιὰ κλασικὴ ἀντίληψη τῆς Ζωῆς, τῆς ἀρμονίας τῆς θέλησης τοῦ ἀτόμου μὲ τὸν κοινωνικὸ καὶ ἠθικὸ κόσμο ποὺ πραγματοποιόταν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν «Ἐπιτάφιο», πέρα ὡς πέρα μὲς στὴ Δημοκρατία. Πάει ἢ παλιὰ ταυτότητα τοῦ Νόμου καὶ τῆς Φύσεως. Ὁ Γοργίας εἰσάγει ἤδη τὴ διάκριση νόμου καὶ φύσεως, ὁ Καλλικλῆς, σ' ἕναν παροξυσμὸ ὑπερτάτης «ὑβρεως», ἐξυμνεῖ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου, τὴν ἀσυλλόγιστη σπατάλη δυνάμεως, ποὺ, ὅπως θ' ἀποδείξει ὁ Σωκράτης, εἶναι μάταιη κι' ἐπιβλαβὴς, ἐφ' ὅσον δὲν πηγάζει ἀπὸ μιὰ λογικὴ κατανόηση τοῦ Κόσμου⁽²⁾.

(1) «Platon et le Platonisme», 128.

(2) Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ κυττάξουμε καὶ τὸ φαινομενικὸ καλαμποῦρι στὸ «Γοργίας» (508 A), ὅταν λέει ὁ Σωκράτης στὸν Καλλικλῆ: «Σὺ δὲ μοι δοκεῖς οὐ προσέχειν τὸν νοῦν τούτοις καὶ ταῦτα σοφὸς ὢν· ἀλλὰ λέληθέν σε ὅτι ἡ ἰσότης ἢ γεωμετρικὴ καὶ ἐν θεοῖς καὶ ἐν ἀνθρώποις μέγα δύναται· σὺ δὲ πλεονεξίαν οἶεις δεῖν ἀσκεῖν· γεωμετρίας γὰρ ἀμελεῖς.» Ὅταν ἀντιληφθοῦμε ὅτι στὸ φυσικὸ κόσμο κυβερνάει ἢ γεωμετρικὴ ἰσότης, ὁ μαθηματικὸς νόμος, πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι καὶ στὴ Ζωὴ ὑπάρχουν νόμοι ἠθικοὶ σὰν τὸ δύο καὶ δύο κάνουν τέσσερα πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ συμμορφωθοῦμε.

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

(1) Ὁ Ἡρόδοτος, λέει ὁ Βιλαμόβιτς 1.68, ἔχει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικὸ: ὅτι κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κατατάξει μεταξὺ τῶν Σοφιστῶν, καὶ ὁμως ἕνας Ἀθηναῖος δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὸν ὀνομάσει ἄλλως.

Ἄλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ὑπόστασις τῆς Ἀθήνας ὑφίσταται κι αὐτὴ μεγάλο κλονισμό. Ἡ Ἀθήνα γίνεται μεγαλοαστικὸ κέντρο, ἓνα εἶδος ἀρχαίου «Σίτυ» — καὶ Παρισίου μαζί βέβαια — ὅπου συσσωρεύονται ἄνθρωποι ἀπ' ὅλες τὶς μεριές τοῦ κόσμου, μὲ τὶς πολυτελέστερες πρᾶγματιες, δημιουργώντας συγχρόνως καὶ πολλές ἀνάγκες. Ποῦ εἶναι λοιπὸν ἡ κλασικὴ λιτότητα;

Τότε παρατηρεῖται καὶ τὸ φαινόμενο ποὺ τόσο ἀντιπαθοῦσε ὁ ὀπισθοδρομικὸς Πλάτων: ἡ ὑπέρμετρη αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ. Μ' ἄλλα λόγια, λιγοστεύουν οἱ πραγματικοὶ Ἀθηναῖοι, οἱ ἐλεύθεροὶ πολῖτες, πληθαίνουν καταπληκτικὰ οἱ μέτοικοι, καὶ χρειάζονται ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροὶ δοῦλοι⁽¹⁾. — Ὅσο γιὰ τὸν περίφημο ριζοσπαστισμὸ τοῦ Πλάτωνος, — ἢ μάλλον αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς λέμε «ριζοσπαστισμὸ» του, — ὅπως παρουσιάζεται στὴν «Πολιτεία» καὶ σὲ λιγώτερο ὀξεῖα μορφή στοὺς «Νόμους», δὲν εἶναι παρὰ μιὰ «ριζοσπαστικὴ» στροφή πρὸς τὰ πίσω, πρὸς τὸ κλειστὸ, πατριαρχικὸ σύστημα τῶν ἀρχαίων γενῶν...

Ρευστότης, χάος, διάλυσις. Ἐπρεπε νὰ βρεθῆ ἓνα στέρεο καὶ ἀτράνταχτο κριτήριον ἀντικειμενικὸ ποὺ νὰ ἀντιστέκεται στὶς δυνάμεις τῆς διαλύσεως καὶ ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ ἀντικρούουμε τὸ σοφιστικὸ πνεῦμα σ' ὅλες τὶς ἐμφανίσεις του, τὸν ἀμοραλισμὸ τοῦ στοῦ πεδίου τῆς ἠθικῆς καὶ τὸν ὑποκειμενισμὸ τοῦ στοῦ πεδίου τῆς Γνώσεως, ἓνα στοιχεῖο δηλ. ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ ἐκφράζουμε μιὰ γνώμη ἔγκυρη, μιὰ δόξαν ἀληθῆ μετὰ λόγου.

Ἦξερε ἐπίσης ὅτι, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ Εὐριπίδη καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀριστοφάνη, νὰ ἀναγεννήσῃ τὸ θνήσκον πνεῦμα τῆς Τραγωδίας (βλέπε π.χ. τοὺς «Βατράχους», ἂν καὶ αὐτοὶ γράφτηκαν σὲ πολὺ μεταγενέστερη ἐποχῇ), ἡ Ποίηση, σ' ἐποχές ξεπεσμένες καὶ ξεφτισμένες, δὲ μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ μεγάλα Ἰδανικά, δὲ μπορεῖ νὰ σπρώξῃ στὶς καρδιές τοὺς ὑψηλοὺς Μύθους, τὰ μεγάλα ἠθικά κηρύγματα ποὺ κάνουν τὸν ἄνθρωπο νὰ μεγαλουργῇ. Γι' αὐτὸ ὁ Σωκράτης, μιὰ ζωντανὴ καὶ προπάντων μιὰ ἀγνή συνείδησις, δὲν ὑποτάσσεται παθητικὰ στοῦ περιβάλλοντος, προσπαθεῖ ὅσο μπορεῖ νὰ κατευθύνῃ τοὺς συγχρόνους του πρὸς ἀξίες γόνιμες καὶ ἀληθινές. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ διερωτῶνται εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ κατθανεῖν· τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν, δηλ. ἂν ἀξίζει «νὰ ζῆ κανεὶς ἢ νὰ μὴ ζῆ», ὁ Σωκράτης ξέρεει ὅτι, μιὰ ποὺ καλὰ-καλὰ ἰδανικά μεγάλα δὲν ὑπάρχουν — ἰδανικά ποὺ νὰ ζοῦν μὲ σάρκα καὶ ὄσῳ μὲς στὶς συνειδήσεις, κι' ὄχι ἀόριστα ὄνειροπολήματα μερικῶν ἀ-

τόμων — γιὰ νὰ τὰ ἐκφράσῃ ἡ Ποίηση, τότε χρέος ἔχουν οἱ ἀγνές συνειδήσεις, τὰ ἀμόλευτα ἄτομα, νὰ πάρουν μιὰ στάση κριτικὴ ἀπέναντι στὴ ζωὴ, καὶ νὰ διοχετεύσουν τὶς κρυφές δυνάμεις τῆς ομάδας, προλειαίνοντας σιγά-σιγά τὸ δρόμο πρὸς ἓνα καλύτερο μέλλον.

Ὁ Σωκράτης βρῆκε καὶ τὰ δυὸ ἀντίδοτα: Ἐννοια καὶ Κριτικὴ εἶναι τὰ δυὸ θεμελιώδη ἀρχικὰ αἰτήματα.

Ἐφ' ὅσον δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε τὸ γεγονός τῆς ἀλλαγῆς (τὸ πρᾶγμα ποὺ σκανδάλιζε περισσότερο ἀπὸ κάθε τι τόσο τὸ Σωκράτη ὅσο καὶ τὸν Πλάτωνα), ἐφ' ὅσον μάλιστα στοῦ «Φαίδωνα» τὸ Γίγνεσθαι ἀναγνωρίζεται ρητὰ ὡς τὸ «δεύτερον εἶδος τῶν ὄντων», — πρέπει τουλάχιστον νὰ βροῦμε τὸ Νόμο τῆς λειτουργίας του (ὅ,τι εἶναι γιὰ τὴν τέχνη ὁ ρυθμὸς του). Ὁ Ἕλληνας εἶναι ἴσως τὸ μοναδικὸ φαινόμενο ἀνθρώπου ποὺ νάχη τόσο καθαρὴ καὶ ξάστερη τὴν αἴσθησις τοῦ ρυθμοῦ, τοῦ σταθεροῦ στοιχείου ποὺ ὑπάρχει μὲς στὴ ροὴ καὶ τῆς δίνει σχῆμα, κίνηση ὀρισμένη καὶ λογικότητα. Ὅλα στοῦ ἑλληνικοῦ πνεῦμα εἶναι ρυθμὸς. Ρυθμὸς εἶναι ἡ Μουσικὴ, ρυθμὸς ἡ Γλυπτικὴ⁽¹⁾, ρυθμὸς εἶναι ἡ Ποίηση, ρυθμὸς εἶναι ὁ Λόγος.

Ὅ,τι εἶναι ὁ ρυθμὸς γιὰ τὴν Τέχνη, εἶναι ἡ ἔννοια γιὰ τὸ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας φιλόσοφος, ποὺ κρατώντας τὸ μέτρον μὲς στὶς ὑπερβολές τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδη, ἐνίωσε καὶ μπόρεσε νὰ διατυπώσῃ τὴν ὑπέριστα διαλεχτικὴ τῆς κίνησης: ἡ ἔννοια, τὸ ἀντικειμενικὸ κριτήριον, ὁ ξυνὸς λόγος τοῦ Ἡρακλείτου. εἶναι ἡ μόνη αἰτία ποὺ δίνει μορφή καὶ ἀρθρώνει τὸ ἀμορφο κυμάτισμα τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Κόσμου, εἶναι τὸ μόνον μεταβατικὸ μέσο γιὰ νὰ φτάσουμε, ἀπὸ τὸ ἔξω νοῦ ἄπειρον τῆς φαινομενικότητος, στοῦ πυθαγόρειο πέρας, στοῦ σωκρατικὸ ὄρισμό, τὸ μόνον μέσο ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ ν' ἀνακαλύψουμε τὴν Ἐνότητα μὲς τὴν ὀργιώδη ποικιλία τῆς Ζωῆς, τὸν Κόσμο μέσα στοῦ χάος τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, δηλ. μιὰ ἀρμονικὴ τάξι πραγμάτων ποὺ νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς θεμελιώδεις ἀπαιτήσεις τοῦ Λογικοῦ μας.

Ἡ Κριτικὴ του τώρα, οἰκοδομημένη πάνω στὰ ἀτράνταχτα θεμέλια τῆς ἔννοιας καὶ τῶν ἐννοιολογικῶν καθορισμῶν, μὲ τὴν νέα ἀντίληψη τῆς Ζωῆς, εἶναι τὸ μόνον μέσο ποὺ θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὴ Σωφροσύνη, στὴν ὑπέριστα ἡρεμία τῆς Ἀρετῆς, στὴν περίφημη ἑλληνικὴ γαλήνη, —

(1) Γι' αὐτὸ καὶ δὲ μπορούμε τόσο εὐκολὰ νὰ τὴν καταλάβουμε, συνειθισμένοι καθὼς εἴμαστε στὴ μοντέρνα εὐρωπαϊκὴ γλυπτικὴ, στὸν Ροντέν, νὰ ποῦμε, ἢ στὸν Μιχαὴλ Ἀγγελο· αὐτοὶ πραγματικὰ, μὲ τὴν ρητορικὰ τους, τὸ μεγαλόστομο πόνον τους, τὸν Τιτανισμό τους, ἐπιδρῶν μέσα μας μουσικὰ, ἐνῶ ἡ ἀρχαία γλυπτικὴ ἐπιδρᾷ καθαρὰ πλαστικὰ.

(1) Βλέπε κυρίως C. Barbagallo : « Le Déclin d'une Civilisation ».

γαλήνη που δεν έχει τίποτα το κοινό με τη βουδιστική γαλήνη της Νιρβάνας· γιατί η ελληνική γαλήνη δεν είναι κάτι το έξω από τη ζωή, κάτι που αρνείται τη Ζωή, αλλά αυτή η ίδια η Ζωή στην υπέρτατη τελειοποίησή της (βλέπε π. χ. το κεφάλι του Διός του Φειδία).

Η Διαλεχτική του δίνει ξανά νόημα στον κόσμο -- το νέο νόημα που ζητεί. Γιατί ο νέος άνθρωπος ζητάει να δικαιώσει τον κόσμο φωτίζοντάς τον μόνο με το φως της Νόησης. Για τον παλιό, καθαρά κλασικό Έλληνα του Αισχύλου και της γενιάς των Μαραθωνομάχων, ο κόσμος δε ζητάει από το Λογικό τη δικαίωση του. Ο κλασικός άνθρωπος, όπως παρουσιάζεται στις συλλήψεις της αρχαίας τραγωδίας, προσδέχεται ήρωικά τη ζωή, παραδέχεται ότι όλα στον κόσμο είναι δίκαια κι' άδικα, βλέπει ότι ο έαυτός του είναι έρμαιο της τυφλής Ανάγκης και της σκοτεινής του Μοίρας, ότι δε βρίσκεται μέσα του ούτε μια λάμψη από ελεύθερη βούληση⁽¹⁾, ζη μεγαλωμένος μες τους πιο φριχτούς θρύλους, στους θρύλους του Οιδίποδα που τιμωρήθηκε για ένα έγκλημα που έκαμε χωρίς να το ξέρει, αυτός κι όλη η γενεά του, του Προμηθέα, του μεγάλου ευεργέτη των ανθρώπων, κι όλου του οίκου των Άτρείδων... κι όμως αυτό δεν τον πληγώνει στην ευαισθησία του, ούτε τον κάνει ανίκανο να δράση σαν τον Άμλετο...

Ο Σωκράτης λοιπόν παρουσιάζεται τώρα σαν απόστολος μιάς νέας μορφής ελληνικής γαλήνης και νέας χαράς Ζωής· το όξυ κεντρί της Κριτικής του, που έκδηλώνεται «θετικά» με τη μαιευτική και τη νέα αντίληψη της Παιδείας, έξασκείται πάνω σε νεαρά κι ευγενικά πνεύματα για να διεγείρη μέσα τους τη Μεγαλοφυΐα.

Κι' όμως τον κατηγορήσαν ότι θέλησε να διαφθείρη τους Νέους κλονίζοντας τους άτράνταχτους στύλους της ήθικης Ζωής, πάνω στους όποιους είχαν θεμελιώσει το άθηναϊκό μεγαλείο οί πατεράδες τους.

Γι' αυτούς τους νεαρούς Άθηναίους ο Σωκράτης δεν αισθανόταν μόνο θαυμασμό ή εκτίμηση, τους αγαπούσε όλους (με τη σημασία που δίνει στη λέξη το « Συμπόσιον »), --κι' ο Έρωσ του αυτός γινόταν χειραγωγός προς τη φιλοσοφία, δημιουργική παρόρμηση προς ό,τι ύψηλο και ωραίο, -- και τους καταλάβαινε. Ποθοῦσε μ' όλη τη δύναμη της ψυχής του να τους κάμη καλύτερους, τους παρακινούσε με το δελφικό γνώθι σαυτόν να φροντίσουν για την καλλιέργεια της ψυχής τους.

(1) Βλ. το χορικό του Σοφοκλή στην «Αντιγόνη» (582-614)

«Εὐδαίμονες οἷσι κακῶν ἀγευστος αἰὼν
εἰς γὰρ ἂν σεισθῆ θεόθεν δόμος, ἄτας
οὐδὲν ἄλλείπει γενεᾶς ἐπὶ πλῆθος ἔρπον.»

Να κάμη όλους αυτούς τους νέους, το Χαρμίδη, το Μένωνα, τον Πῶλο, να ενδιαφερθούν και να καλλιεργήσουν την ψυχ τους, να βοηθήσουν καθένα ν' ανακαλύψη το θαυμαστό αυτό κόσμο που κλείνει μέσα του. Αυτό ήταν το κέντρο και ο σκοπός της σωκρατικής Παιδείας.

Ο Μουτταίγνε πολύ σωστά είπε για το Σωκράτη ότι «ce fut lui qui a ramené la sagesse humaine du ciel où elle perdait son temps, pour la restituer à l'homme auquel elle est liée par tant de grands et de justes intérêts». Και προσθέτει παρακάτω: «Il a rendu à la nature humaine un grand service en lui montrant tout ce qu'elle peut faire d'elle même».

Το γνώθι σαυτόν όμως είχε και την επικίνδυνη του πλευρά. «Το πιο αξιοσημείωτο συμβάν της ζωής του ανθρώπου, λέει ο Τολστόϊ, είναι η στιγμή που παίρνει συνείδηση του έαυτού του. Οι συνέπειες του περιστατικού αυτού μπορεί να είναι οί πιο ευεργετικές ή οί πιο φοβερές.» Η Κριτική του, για να καρποφορήσει, έπρεπε μοιραία να έμβάλη την άμφιβολία στην ψυχή των νέων⁽¹⁾. Έπρεπε να ριχτούν άνήλεα στη φωτιά όλες οί παλιές ήθικές αξίες που στηρίζονταν άπλως σε μιά άκαθόριστη πίστη, χωρίς την πίστη αυτή να τη συνοδεύει ή λογική γνώση, που καθορίζει τά όρια του καλού και του κακού... Έπρεπε να γκρεμιστεί αυτή την ίδια την πίστη την άκαθόριστη, τη μη λογική, πάνω στην όποία θεμελιωνόταν όλη ή αρχαία κοινωνία κι όλες οί ήθικές αξίες, για να την αντικαταστήσει με τη Γνώση, τη Γνώση που προέρχεται από τη λογική ανάλυση, από τη φιλοσοφική έρευνα. Γι' αυτό, το κέντρο της σωκρατικής προσπάθειας είναι ή Γνώση· θέλει να μάς μάθη να σκεφτόμαστε καλά, να αποδεικνύουμε καλά, να μη μπορούν οί άλλοι να μάς κάνουν να λέμε το άσπρο μαύρο και το μαύρο άσπρο... Βλέπουμε τί τεράστια σημασία έχει για το Σωκράτη ή Γνώση και ο Λόγος, τί αναγεννητικές δυνάμεις αποδίδει στο Λόγο, να γιατί κι' ο Πλάτων άργότερα θα αναγνωρίσει ότι μόνο ο φιλόσοφος είναι ο ως άληθώς κυβερνητικός (Πολ. VI, 488B, βλ. και Γοργ. 521B).

Ναι, αλλά ο Λόγος και ή Γνώση είναι άραγε πράγματι σε θέση να φέρουν τη σωτηρία; Και γενικώτερα, σ' έποχές παρακμασμένες και έκφυλισμένες, υπάρχει σωτηρία; Έδω παρατηρούμε την τραγικότητα που έχουν μέσα τους όλες οί προσπάθειες των προικισμένων ατόμων για να ξεφύγουν από την παρακμή· ο Σωκράτης θέλησε να πολεμήσει το διαλυτικό πνεύμα των Σοφιστών, που με τίς λεπτολόγες αναλύσεις του

(1) Πιστεύω· μάλιστα ότι ο Σωκράτης θα είχε μαντέψει τά καταστρεπτικά αποτελέσματά της· είχε όμως πολλήν έμπιστοσύνη στη φύση του ανθρώπου και στο οὐδείς εκών κακός.

γκρέμισε την ένότητα της ελληνικής ζωής, και πραγματικά μπόρεσε ν' αποδείξει πώς τὰ συμπεράσματά τους ήταν ψεύτικα και βλαβερά, αλλά για νά πολεμήση τούς Σοφιστές έπρεπε νά μεταχειριστή τὰ ίδια όπλα: τή λογική ανάλυση, τήν άπλοϊκή τάση νά θέλη νά έρμηνεύση όλα τὰ προβλήματα της Ζωής και της Φύσεως με τή Λογική και μόνο μ'αυτή νά τις δικαιώσει.

Τά άμεσα αποτελέσματα της Κριτικής του ήταν καταστρεπτικά για όρισμένα άτομα: μάλιστα όταν πέρασε ο καιρός και τὰ πνεύματά ώρίμασαν, φάνηκαν, με τήν ίδρυση της πλατωνικής Ακαδημίας, — της τεράστιας αυτής αναγεννητικής προσπάθειας, — οί καρποί της σωκρατικής Παιδείας. Πάντως πολλοί από τούς μαθητές του, έπηρεασμένοι από τήν άπόλυτη άρνηση που ήταν τò βήμα της Κριτικής του, όταν άπόκτησαν συνείδηση του έαυτού τους και της δύναμής τους, έγιναν χειρότεροι απ'ότι ήταν, γιατί δεν ήταν σε θέση νά έννοήσουν τή θετική πλευρά της σωκρατικής Κριτικής και γι' αυτό δε μπορούσαν νά καλλιεργήσουν πραγματικά τήν ψυχή τους διοχετεύοντας όλες τις δυνάμεις τους προς τò Άγαθό.

Πάντως ο Σωκράτης με τόν ήρωικό του θάνατο έξιλεώθηκε στα μάτια τών συγχρόνων του...

«Η μοίρα του Σωκράτη, λέει ο Hegel, είναι βαθειά τραγική, τραγική με τήν πραγματική κι' όχι με τήν έπιφανειακή σημασία της λέξης, που μάς κάνει νά χαρακτηρίζουμε ως «τραγική» τήν πρώτη τυχούσα κακοτυχία. Με τή δεύτερη αυτή σημασία μπορεί νά πη κανείς ότι ή τύχη του Σωκράτη ήταν τραγική, γιατί καταδικάστηκε άδίκως εις θάνατον. Άλλά στην πραγματικότητα κάθε όδύνη αυτού του είδους είναι άπλως παθητική και όχι τραγική, γιατί βρίσκεται έξω από τή σφαίρα του λογικού. Άλλά ή όδύνη και ή δυστυχία ανήκουν στη σφαίρα του Λόγου όταν προκαλούνται απ' τήν έλεύθερη άπόφαση του ανθρώπου, που πρέπει νά ναι έντελώς ήθικη και δίκαιη, όπως ήθικη και δίκαιη πρέπει νά ναι και ή δύναμη με τήν όποία συγκρούεται... Στην πραγματική Τραγωδία, οί δύο δυνάμεις που έρχονται σε σύγκρουση πρέπει νά ναι έξ ίσου δίκαιες και ήθικές: και τέτοια ήταν και ή μοίρα του Σωκράτη. Η μοίρα του λοιπόν δεν είναι τò δρώμα ένός

μεμονωμένου ατόμου. Είναι ή Τραγωδία όλων τών ανθρώπων, όλης της Αθήνας, όλης της Ελλάδας. Δυό αντίθετες ήθικές αρχές συγκρούονται ή μιá συντρίβεται όριστικά αλλά και ή άλλη δε βγαίνει άνέπαφη. Δε μπορεί νά πη κανείς ότι ή μιá είναι δίκαιη και ή άλλη άδικη, και οί δυό είναι άπολύτως δικαιωμένες. *Απ' τή μιá μεριά δηλ. έχουμε μιá θρησκευτική άπαιτηση, τήν άσυνείδητη ήθικη συνήθειν, κι' απ' τήν άλλη έχουμε μιάν άλλη λογική αξίωση, τήν άπαιτηση της Γνώσης, του Λόγου που δημιουργεί τόν κόσμο απ' τόν έαυτό του (der aus sich, schöpfenden Vernunft), τήν άπαιτηση νά δοκιμάση τούς καρπούς του δέντρου της Γνώσεως, του καλού και του κακού. Κι' αυτή ή αξίωση έμεινε από τότε τò γενικό αξίωμα της φιλοσοφίας για όλους τούς καιρούς (das allgemeine prinzip der Philosophie für allen Zeiten) (1).*

Αυτός ήταν ο Σωκράτης: σε μιá τέτοια γιγάντια προσωπικότητα θυσίασε ο Πλάτων τις προσωπικές του φιλοδοξίες. «Οί άνθρωποι συνειθίζουν νά λησμονούν, λέει ο Βιλαμόβιτς, πόση θυσία ύπάρχει μέσα σ' αυτό, νά εξαφανίζεται ο ίδιος πίσω απ' τόννομα του Σωκράτη» (2).

Τήν καλύτερη και τήν πλατύτερη πλευρά της μεγαλοφυΐας του τήν ταυτίζει τώρα ο Πλάτων με τήν προσωπικότητα του Σωκράτη: για τούτο, όταν μιλάμε για τόν Πλάτωνα, κατ' ουσίαν μιλάμε για τόν πλατωνικό Σωκράτη...

Πάντως ο πλατωνικός αυτός Σωκράτης είναι για όλους, και για κείνον ακόμα που δεν παραδέχεται καθόλου τὰ θεμελιώδη συμπεράσματα της πλατωνικής φιλοσοφίας, αυτό που θέλησε ο Πλάτων νά είναι στην Ακαδημία: «Ο όδηγός όλων εκείνων που πραγματικά ζητούν τήν Αλήθεια.

Για τούτο είναι για μάς άνεκτίμητος σύντροφος ο Πλάτων, γιατί προσπάθησε νά κινήση κατά μιá μορφή τόν άμορφον όγκο της ζωής μας, νά δώση «συνέχεια», νά δώση ψυχικό άπλωμα και ρίζωμα στην άποσυντεθειμένη ζωή τών συγχρόνων του. Μελετώντας λοιπόν τò έργο του και μπαίνοντας στην ψυχή του, κάνουμε πρώτα-πρώτα καλό στον ίδιο τόν έαυτό μας, κατανοώντας από τò έργο του ό,τι είναι ακόμα νέο και ζή απ' αυτό, λεπτωμένο από κάθε τι που έπαψε νάχη αξία και ξεπεράστηκε, οικοδομούμε τή ζωή μας πάνω σε άκλόνητα θεμέλια...

III

Στὸν «Φαίδωνα» δε συναντούμε πια τή γνωστή και παραδομένη απ' τούς άλλους καθαρά άπολογητικούς διαλόγους εικόνα του Σωκράτη: τήν εικόνα του άντισοφιστή, του εϊρώνα, του άμείλικτου κριτικού, του στενά λογικού ήθικού προφήτη, του ανθρώ-

που που δεν ξέρει τίποτα: Ίσα-Ίσα, τώρα συναντούμε μιá βαθειά και πλούσια προσωπικότητα που στέκεται συγκινημένη

(1) Hegel: «Geschichte der Philosophie», II, σελ. 102.

(2) Wilamowitz - Moellendorf: «Platon», I, σελ. 324.

μπρός στο μεγάλο πρόβλημα του Θανάτου, μιὰ προσωπικότητα ποῦφτασε γαλήνια στο ἀποκορύφωμα τῆς ἠθικῆς τελειότητάς της, ποῦ πάλλεται ὀλοζώντανη ἀπὸ θρησκευτικὴ θερμὴ καὶ ἀπὸ τὸ φλογερὸ πόθο νὰ εἶναι, νὰ ὑπάρχη αἰώνια, τέλεια καὶ καθαρὴ, φτασμένη στὴν ἐντελέχειά της: ὁμοιωμένη μὲ τὸ Θεό. Γι' αὐτὸ ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ διαλόγου δὲν εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία, ἡ ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἢ ἡ παρουσίαση τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν σὲ στενὸ συσχετισμὸ μὲ τὴν πλατωνικὴ «ψυχολογία»: ἀπ' ὅλ' αὐτὰ λείπει καλὰ-καλὰ τὸ λογικὸ θεμέλιο, ἡ διαλεχτικὴ ἀπόδειξη, ἡ ὁποία καὶ μόνον μπορεῖ νὰ τοὺς δώσῃ πραγματικὴ ὑπόσταση καὶ σκοπιμότητα: ὁ Φαίδων ὡς σύλληψη εἶναι καθαρὰ μυθικός. Ὁ Σωκράτης, ὁ νέος ἀποθεωμένος καὶ ἐξιδανικευμένος Σωκράτης, εἶναι τὸ μοναδικὸ περιεχόμενον τοῦ διαλόγου, αὐτὸς ἀκριβῶς μᾶς ἐμπνέει καὶ μᾶς δίνει τὴν ὑπέρτατη λύτρωση μὲ τὰ πάθη του, καὶ ὁ Πλάτων ἀκριβῶς βασιζέται πάνω στίς μὴ διανοητικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις, τὸν Ἐρωτα καὶ τὴν Πίστη, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ μῦθο τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, σκορπώντας παντοῦ παρηγοριὰ κι' ἐλπίδα, δύναμη γιὰ μιὰ θαρραλέα σύλληψη τῆς ἠθικῆς προσωπικότητάς ποῦ στέκεται ἀνίκητη μπρὸς στοὺς ἐξωτερικοὺς καταναγκασμούς, κι' αὐτὸ ποῦ οἱ Ἕλληνες ὀνόμαζαν εὐψυχία: κάνει τίς ψυχῆς ἀντρίκιες, δυνατὲς καὶ δίκαιες...

Καὶ πραγματικά, στὸ Σωκράτη ἔβλεπε ὁ Πλάτων τὸν ἥρωα τοῦ πνεύματος ποῦ νίκησε τὴ γήϊνη ζωὴ γιὰ νὰ ὑψωθῆ σὲ μιὰ ὑψηλότερη, αἰώνια καὶ ἀπόλυτη μορφή ὑπάρξεως, καὶ μᾶς δείχνει τὸ δρόμο ποῦ πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε γιὰ νὰ λυτρωθούμε ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἐμπειρίας, ἀπὸ τὸν πεπερασμένο χῶρο ὅπου δροῦν οἱ αἰσθήσεις, καὶ νὰ ἀγγίξουμε τὴν ἐλευθερία ποῦ μᾶς δίνει ἡ Σκέψη.

Ἐνας «Ἐλεύθερος Πολιορκημένος» ἦταν ὁ Σωκράτης, ποῦ μὲ τὸ Λόγο μόνον καθυπόταξε τὴν «ἄγρια φύση» καὶ νίκησε τὴ δύναμη τῶν αἰσθήσεων. «Θρίαμβος ἀληθινός, καθὼς λέει καὶ ὁ Πολυλάς, γιατί οὔτε θὰ στηρίζεται στὴ στωϊκὴ ἀπάθεια, οὔτε θὰ ἐπαναπαύεται (μ' ὄλον ὅτι ὄχι ριζικῶς ἀντίθετο) στὴν τυφλὴ ὑποταγὴ στὴ θεία θέληση. ἀλλὰ θὰ πηγάζῃ στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ συναίσθηση τῆς ἠθικῆς του ἐλευθερίας κι' ἀπ' τὴν ἀνάγκη νὰ ἐβγῆ νικητῆς μὲς ἀπ' τοὺς πλέον γλυκοὺς πειρασμοὺς τῆς καρδιάς κι' ἀπ' τὸν πιὸ τρομερὸν ἀγῶνα...»⁽¹⁾.

Μὲς στὸ Σωκράτη, στὴ λυτρωμένη ἀπὸ κάθε γήϊνη ταπεινότητα μορφή τοῦ Δασκάλου του, ἐνσαρκώνει τώρα ὁ Πλάτων τίς

προσωπικὲς του ἀνησυχίες, τίς δικές του ἀγωνίες καὶ τίς ἐλπίδες του. Ποθεῖ ὁ Πλάτων μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ νὰ φτάσῃ τὸ ἀπόλυτο Ἐν (τὸ Ἐν οὐδ' ἐστὶ χρεῖα, καθὼς λέει τὸ Εὐαγγέλιο) μ' ὅσες διαφορετικὲς μορφές κι' ἂν τὸ ξέρουμε: Ὁμορφιά, Ἀλήθεια ἢ Ἀγαθό. Πρὸς τὸ παρόν, στὸ «Φαίδωνα», σὰ μόνον μέσο γιὰ νὰ τὸ φτάσουμε μᾶς ὑποδεικνύει τὴν καθαρὴ σκέψη (68a) ποῦ μόνον μπορεῖ νὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπ' τὰ δεσμὰ τοῦ προσκαιροῦ — πραγματικὴ πηγὴ ζωῆς παντοτεινῆς καὶ αἰώνιας. Αὐτὸ ὁμῶς δὲ σημαίνει ὅτι παραμερίζει τὴν ἄλλη μεγάλη δύναμη ποῦ παρουσίασε στὸ «Συμπόσιο»: τὸν Ἐρωτα. Γιὰ τὸν Πλάτωνα, δὲν ὑπάρχει καμμιά διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Ἐρωτα καὶ στὴν Καθαρὴ Σκέψη: καὶ τὰ δυὸ συμβολίζουν τὸ ἴδιο πρᾶμα: τὴν ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀθανασία, μὲ μόνον διαφορὰ ὅτι τὸ ἕνα προσπαθεῖ νὰ φτάσῃ τὴν Ὁμορφιά καὶ ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στὸ Μῦθο, στὴ μυθικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου, ἐνῶ τὸ ἄλλο τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἠθικὴ τελειότητα, καὶ βασιζέται πάνω στὴ διαλεχτικὴ ἀπόδειξη, χωρὶς βέβαια νὰ ὑπάρχη γιὰ τὸν Πλάτωνα κανένα βαθύτερο σημεῖο διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα στὴν Ἀλήθεια, τὴν Ὁμορφιά καὶ τὸ Ἀγαθὸ ὅπως καὶ στίς τρεῖς ἀντίστοιχες γνωστικὲς λειτουργίες τῆς ψυχῆς. Καὶ οἱ τρεῖς συνταυτίζονται ἀναμεταξύ τους κι' ἀποτελοῦν μιὰν ἀδιάσπαστη Ἐνότητα, — τὸ Ἐν ποῦ εἶναι τὸ Πᾶν — τὸ Θεό⁽¹⁾. Τὴν ὁρμὴ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀθανασία — ποῦ εἶναι τὸ γνῶρισμα, ὅπως λέει τὸ «Συμπόσιο», τῆς θνητῆς φύσης — θὰ τὴ γνώρισε ὁ Πλάτων μόνον ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία, καὶ μόνον βυθίζοντας τὸ βλέμμα μὲς στὴν ἴδια τὴν ψυχὴ του, στοὺς πόθους τῆς καὶ τὰ ὄνειρά της, θὰ κατάλαβε ποιά ἦταν ἡ πατρίδα της καὶ ποιά ἡ καταγωγὴ της⁽²⁾.

Μὴν περιμένουμε ἀπὸ τὸ «Φαίδωνα» νὰ μᾶς δώσῃ μιὰν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία: δὲν ὑπάρχουν καλὰ-καλὰ ἀπολύτως ἱκανοποιητικὲς λογικὲς βάσεις, μολονότι πάνω σ' αὐτὲς πάει ὁ Πλάτων νὰ στηρίξῃ ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τοῦ διαλόγου καὶ τὴν ὅλη παραμυθία. Γιατί ἡ ἀτράνταχτὴ του πίστη πηγάζει ἀπὸ μιὰν ἄμεση δικὴ του ἐμπειρία, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του βίωση κι' ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ του θεωρία, γιὰ τοῦτο καὶ ἡ δύναμη τῆς πειθοῦς του ξεπερνᾷ τὸ στενὰ λογικὸ πεδίο καὶ ξανοίγεται ἐλεύθερη στὴ σφαῖρα τῆς ἐλεύθερης δημιουργίας, στὸ γελαστὸ κόσμον τῶν μύθων καὶ τῶν συμβόλων καὶ στὴν ἡρεμὴ μακαριότητα «τῆς ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ». Ἔτσι μᾶς ὀδηγεῖ πέρα ἀπ' τὴ διαλεχτικὴ ἀπόδειξη, πέρα ἀπὸ τὰ δρια τοῦ «γνωστοῦ καὶ τοῦ διδακτοῦ», μὲ μόνον

(1) Προλενόμενα εἰς τὸν Σολωμόν, Ἰακώβου Πολυλά, xiv, κθ'.

(1) Τὸ δὲ θεῖον καλόν, σοφόν, ἀγαθόν καὶ πᾶν ὅ,τι τοιοῦτον («Φαίδρος» 246 d).

(2) Βλέπε Wilamowitz - Moellendorf: «Platon» 1,341.

φῶς τῆ δύναμη ἐκείνη πού στό « Συμπόσιο » ὀνόμασε Ἐρώτα: τὴν ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀθανασία, τὴν ἀλήθεια, τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἠθικὴ τελειότητα. Πάντως δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι τῶρα μιλάει ὁ καλλιτέχνης πού βρίσκεται σὲ ἱερὸ ἐνθουσιασμό καὶ μᾶς χαρίζει « ἓνα ἄρωμα αἰωνιότητος » πού εἶναι πραγματικὰ ἡ ἐκπλήρωση, ἡ τελειοποίηση καὶ ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς κάθε γήϊνης ἢ ὑπεργήϊνης ἐπιθυμίας⁽¹⁾. Καὶ ἐδῶ ἀναγνωρίζει ὁ ἀδιάκοπος ἐρευνητὴς Σωκράτης, ὁ Σωκράτης ὁ κυνικός, πού λέει ὅτι δὲν ξέρεי τίποτα, ὅτι πρέπει νὰ καταφύγῃ σὲ μιὰν ἀποκάλυψη χάρις στὴν ὁποία « ἐξαίφνης κατόψεται » ὄχι μόνο « τί θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν »⁽²⁾, ἀλλὰ « τὴν θαυμαστὴν ἀλήθειαν »... Ἀλήθεια, πόσο διαφέρει αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὸ φιλόσοφο ἐκεῖνο πού πιστεύει ὅτι ἡ ζωὴ ἀξίζει μονάχα νὰ τὴ θεωρήσουμε σὰ μιὰ προπαρασκευὴ γιὰ τὸ θάνατο: ἐδῶ παρατηροῦμε τὴν ἴδιαν ἀντίθεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν εὐθυμὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, πού κυριαρχεῖ στό νικητήριο συμπόσιο, καὶ στὴν καταθλιπτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Τελευταίας Ἡμέρας στὴ φυλακὴ. Γιὰ νὰ ζωηρέψῃ τίς δύο αὐτὲς ἀντιθέσεις, χρησιμοποίησε ὁ καλλιτέχνης, πού ἔβαλε στό πλάϊ τίς δύο διαφορετικὲς αὐτὲς εἰκόνες, τοὺς πιὸ ἔντονους χρωματισμούς. Στὸν « Φαίδωνα » κυριαρχεῖ τὸ μουντό, σκοτεινὸ χρῶμα, παρ' ὅλο πού σκίζεται πότε-πότε ἀπὸ τίς ἀστραπὲς τῆς ἐλπίδας, ἐνῶ τὸ « Συμπόσιο » λάμπει ἀπὸ τοὺς πιὸ γλυκοὺς χρωματισμούς. Ἀλλὰ ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ Νικητὴς καὶ στὰ δύο εἶναι αὐτὸς πού νίκησε καὶ τοὺς ἄλλους καὶ τὸν Κόσμο ὀλάκερο, γιατί ἀπλῶς νίκησε τὸν ἑαυτό του.

Ἀπὸ τί βαθειὰ πηγὴ ἀναβλύζει αὐτὴ ἡ ἀτράνταχτη πίστη τοῦ Σωκράτη στὴ θεία ἐντολή, χάρις στὴν ὁποία ἀποκτᾶ τὴ δύναμη νὰ εἶναι ὁ ἐλεγκτὴς τῶν ἀνθρώπων, ὁ μεγάλος ξυπνητὴς τῶν συνειδήσεων. Ἡ φιλοσοφικὴ του διδασκαλία παύει πιά νὰ ναι ἀπλὴ θεωρία: ἀποκτᾶ τὴν εὐρύτητα

(1) Ἐτοί καὶ ὁ Faust πεθαίνει εὐτυχισμένος γιατί προαισθάνεται ἀπλῶς ὅτι τὸ ἔργο του θὰ μείνῃ στὴν ἀθανασία: « Es kann die Spur von meinen Erdetagen — nicht in Äonen untergehen — Im vorgefühl von solchem Höhenglück — Geniess' ich jetzt den Nächsten Augenblick ».

(2) « Συμπόσιον », 210 B.

θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ βαρὺ καὶ ἐπικίνδυνο αὐτὸ ἀξίωμα εἶναι γι' αὐτὸν καθῆκον πού τοῦ ἐπιβάλλει ἡ θρησκευτικὴ του πίστη στὴν ὑπέρτατη Ἀλήθεια καὶ τὸν ὑπέρτατο ἠθικὸ Νόμο.

Γι' αὐτὸ οἱ τελευταῖες λέξεις τοῦ Σωκράτη στόν « Κρίτωνα », ὅταν ἀρνεῖται νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴ φυλακὴ, ὅταν ἀρνεῖται δηλ. νὰ παρακούσῃ στὴ θεϊκὴ προσταγὴ πού τοῦ ἐπιβάλλει νὰ μείνῃ καὶ νὰ πεθάνῃ γιὰ νὰ ἐδραιώσῃ μὲ τὸ θάνατό του τὴ διδασκαλία του, εἶναι αὐτὸ τὸ « Ἐὰ τοίνυν, ὦ Κρίτων, ἐπειδὴ ταύτη ὁ Θεὸς ὑφηγεῖται » (541^β), πού τόσο σοῦ θυμίζει τὸ « Πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ Σὸν γενέσθω » τῆς νύχτας τῆς Γεθσημανῆς.

Στὸ « Φαίδωνα » ἀκοῦμε γνήσια καὶ ἀμόλευτη τὴ φωνὴ τοῦ μαθητῆ καὶ τοῦ συντρόφου πού θρηνεῖ γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ Δασκάλου, — φωνὴ πού βγαίνει ὄχι γιὰ χάρις τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνάγκη προσωπικῆ τῆς ψυχῆς του. Μὲ τὴ θύμηση τοῦ Σωκράτη ζῆ ὁ Πλάτων μιὰ στιγμὴ σὲ φωτεινότερη ἀντίληψη γιὰ τὸ ἔργο τὸ δικό του καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχασε τὸ σύντροφό του — καὶ τέτοιο σύντροφο — κάθεται καὶ συλλογίζεται τὴ ζωὴ τὴ δικιά του καὶ τὸ ἔργο του: ζωντανότερη καὶ φωτεινότερη ἀπὸ τίς ἄλλες στιγμὲς προβάλλει συνολικὴ τότε στὰ μάτια του ἡ εἰκόνα ὀλάκερης τῆς ζωῆς του. Στὴ λάμψη τῆς ξαναβρίσκει πάλι ἡ ψυχὴ του τὴν ἡσυχία τῆς καὶ τὸ θάρρος νὰ τραβῆξῃ μπροστά. Μονάχα μὲ τὸ φῶς πού βγαίνει ἀπὸ ὀλάκερη τὴ ζωὴ, ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες σου, ἀπὸ τὸ αἷμα σου, ἀπὸ τίς ἐλπίδες καὶ τίς ἀπογοητεύσεις σου, ἀπ' ὅ,τι δηλαδὴ λαχτάρισες κι' ἀπ' ὅ,τι κατόρθωσες, μπορεῖς νὰ καταβάλῃς τὸ θάνατο καὶ νὰ λεπτρωθῆς ἀπὸ τὴ βαρεῖα σκοτεινιά πού ἀπλώνεται καὶ στὴ ζωὴ σου ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ συντρόφου σου... Στὴν ψυχὴ πού πλημμυρίζει ἀγάπη καὶ εὐγνωμοσύνη — καὶ τέτοια εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀληθινοῦ μαθητῆ — μὲ τὸ θάνατο ἀνασταίνεται ὀλοζώντανη ἡ μορφή τοῦ πνευματικοῦ ὀδηγοῦ τῆς ζωῆς του, τοῦ Δασκάλου του. Ὅλος χαρὰ τότε κι' ἐκεῖνος βιάζεται πότε νὰ τὴν παρουσιάσῃ στό φῶς τοῦ ἡλίου, γιὰ νὰ χαρῆ λὲς κι' ἐκείνη, νὰ χαροῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι στὴν καινούργια ζωὴ, πού θὰ ζήσουν μαζί της.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΡ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

